

Harding Noémi Anett

Az Angol Kelet-indiai Társaság és kettős vallási mentalitása a
17. században

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető: Dr. Óze Sándor

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola

Budapest

2024

I. A kutatás előzményei, problémafelvetés:

Jelen doktori értekezés célja az Angol Kelet-indiai Társaság vallásosságának vizsgálata főleg az indiai szubkontinensen, valamint a hajóutakon a 17. század folyamán és a társaság próbálkozásainak megvilágítása az angol protestáns közösség fenntartására messze Angliától. A munka mellett a társaságnak vagy más angol kereskedelmi társaságnak írt imák és prédikációk bemutatásával, elemzésével kíván jobb betekintést nyújtani a korabeli kereskedelmi-tengeri világban mozgó személyek vallási mentalitásába. A munkában lefordított korabeli útleírások és vallásos szövegek hozzájárulnak a korai Angol Kelet-indiai Társaság kevésbé ismert és tárgyalt világának, a vallásosságának jobb megismeréséhez.

A disszertáció több kérdést is igyekszik megválaszolni: Az Angol Kelet-indiai Társaság kereskedelmi társaságként miért és miként foglalkozott vallási kérdésekkel a 17. század folyamán? Hogyan próbálkoztak fenntartani az angol közösséget Indiában és a hajóutakon? Ehhez milyen eszközöket vetettek be? Az üzleti világ kereskedelme és a profitorientáltság háttérbe szorította-e a vallást? A kereskedelmi társaságoknak írt korabeli prédikációk és imák miből merítettek és mik voltak a szokásos toposzaik? Az útleírások és prédikációk felhasználhatóak-e mentalitástörténetileg a társaság történelmének kutatásában?

Az Angol Kelet-indiai Társaság jelentős szakirodalommal rendelkezik, főleg nemzetközi viszonylatban. A magyar szakirodalom a társasággal kapcsolatosan hiányos. A társaság működésének

természetéből adódóan a szakirodalom leginkább gazdaság- és politikátörténeti.

A társaság korai érája, a palási csata előtti korszak, vagy ahogyan a szakirodalom számon tartja, a „factory period”, tehát a lerakati (legfőképpen kereskedelmi) időszak. Ez utóbbiról kevesebb szakirodalom, feldolgozás került eddig napvilágra, mint a területiális (1757 utáni) időszakról.

A társaság vallásosságának kutatásához szükséges valamelyest a 16. századtól kezdve az angol történelem és a társaság indiai helyzetének kialakulásának megvilágítása. Ezekkel együtt és a 17. századi, itt lefordított, vallásos szövegek ismertetésével és elemzésével próbál a disszertáció jobb betekintést nyújtani a társaság történelmének egy kisebb, de annál speciálisabb részébe. A prédikációk, útmutatók, imák ilyesfajta elemzése és felhasználása még nem merült ki.

Az elmúlt években nem csak kereskedelmi szervezetként vizsgálták, hanem társadalmi, kulturális, politikai és eszmetörténeti megvilágítást is kapott a társaság. A társaság része az angol belföldi történelemnek, a modern pénzügyi- és fogyasztói forradalomnak, a kora újkori- és újkori gazdasági eszméknek.

Monzun Ázsia saját, önálló történelme mellett részévé vált az európainak. Az „európai világtörténelem” dekolonizációjával a gyarmati világ eurocentrikus szemszöge, a „felsőbbrendűség” szempontjából megírt „történelmek” új és más megvilágítást kapnak.

II. A követett módszertan:

Ahhoz, hogy a korai Angol Kelet-indiai Társaság vallási mentalitását és annak dualitását be lehessen mutatni sokoldalúan kell megvilágítani a témát.

A társaság történetének kutatásához rendelkezésre álló forrásbázis már a szervezet működésének kezdetétől fogva elkezdett gyarapodni. A forrásanyag 17-18. századi, angol nyelven íródott, a szakirodalom szintén angol nyelvű. A vizsgált források, szövegek, szakirodalom keletkezési időszaka eléggé tág, a 17. századtól egészen a jelen korszakig, 2022-ig terjed. A vallási útmutatókat, prédikációkat, imagyűjteményeket válogatva gyűjtöttem a 17. századra koncentrálni, ezen belül is a társaságnak vagy más kereskedelmi társaságnak, esetleg egy-egy tagjuknak írt és főleg a tengerrel, kereskedelemmel kapcsolatos szövegekre fókuszálva.

A források egy része elérhető digitalizálva, online, amely nagy segítség volt, főleg a koronavírus 2019-es megjelenése után. Az elektronikusan hozzáférhető források új lehetőségeket nyújtanak, főleg elérhetőségükben és az eredeti forrásanyagok digitalizálása hozzájárulhat hosszabbtávú megőrződésükhöz és újabb (esetleg eddig rejtett) eredmények megvilágításához.

A kutatás a 17. századtól, a társaság alapításától (és ennek előzményeivel) kezdődik, a záró időpont a témát tekintve a 1707-1711-es időtartam, mivel a társaság és az angol királyságban is ez az időszak egy fajta „új időszámítás” kezdetének tekinthető.

Kutatásom az Angol Kelet-indiai Társaság 17. századi vallási mentalitását kívánja megvilágítani az indiai szubkontinensen, és a hajókon, mivel már ebben a korszakban érzékelhetőek különbségek. Európa heterogénebb lett vallásilag a 17. századra és a társaság angliai központjából érthető a vallásos térítés támogatása Dél-Ázsiában, viszont az Indiában jelenlévők eleve egy jóval sokszínűbb vallási, identitású és etnikumú területre érkeztek, ahol például az iszlám vallás nem az ellenség vallása volt, hanem sokaké, és a Mughal Birodalomé, mely ekkorra már Indiában nagyhatalomnak számított.

Az Angol Kelet-indiai Társaság 17. századi háttére, működése és annak helyszínei és ottani társadalmi, vallási, politikai szituációi is fontos aspektusai a vallási helyzet megértéséhez. A történelemtudományokon belül több ágazat munkássága is felhasználásra került, mint az egyház-, vallás-, mentalitás-, gazdaság- és politikatörténet, valamint például a middlemen minorities (közvetítő kisebbségek) elmélete.

Az Angol Kelet-indiai Társaság történetírása majdnem egykorú magával a társasággal. A primer forrásokat már a legelejétől gyűjtötték a társaság archívumában, majd később az India Office Recordsban, amik ma leginkább a British Libraryban őrződtek meg Angliában, valamint amerikai és indiai levéltárakban. A társaság levéltára működése alatt óriásira növekedett. Itt levelek, jegyzőkönyvek, jelentések, rendeletek, naplók, jogi- és gazdasági iratok, térképek, évkönyvek és egyéb regiszterek, szövegek, újságok találhatóak.

A szekunder források is már nem sokkal a társaság megalapítása után elkezdtek megjelenni. Ezek mellett sok – akár politikai vagy gazdasági – elemzés és munka készült az elsődleges források alapján már a korai időszaktól kezdve. Mivel egy több évszázadon keresztül működő társaságról van szó, egy idő után az elsődleges és másodlagos források egy időben, egymás „mellett” készültek, így egy fajta „élőtörténelemként” is felfogható a társaság. Tercier források is íródtak a társasággal kapcsolatosan (például szótárak, lexikonok, enciklopédiák).

A vizsgált prédikációk szövegei a tenger veszélyei mellett, sokszor kitérnek a „keresztény kereskedő”, „keresztény tengerész” alap gondolatokhoz, valamint Isten, mint útítár és védelmező témákra a tengereken átutazó emberek, tengerészek lelkének és erkölcsének megtartása és megőrzésének céljából. Van, aki a keresztény kereskedő, míg más a jámbor és körültekintő utazó ismérveit írja meg egy-egy szövegben. Imakönyvek is készültek, melyek a hétköznapi imák mellett hálaadásokat is tartalmaznak, valamint útleírások is íródtak, melyben sokszor kitérnek az általuk meglátogatott területeken élők vallásosságára, vagy legalábbis olyan mértékben, amelyet „megismertek”.

A korabeli útleírások, prédikációk, levelek és a többi felhasznált forrás együttes vizsgálata több fényt vett az Angol Kelet-indiai Társaság 17. századi vallásosságára. Érdekesség – habár nem meglepő – hogy ezen szövegek közt sokszor találhatóak gazdasági témájú prédikációk, amelyekben általában a korszaknak megfelelő

merkantilista rendszert írták le, kiemelve az angol expanzió sikerét, amelyet sokszor a római „iga” levetésének is tulajdonítottak.

Különösen fontosak ezek a prédikációk mivel specifikusan a társaságnak, a tengerre, a hosszú utakra és azok veszélyeire íródtak, valamint a messzi földekre, ahol úgy gondolták a keresztény hívők hite veszélybe kerülhet. A szövegek célja, mindenek felett a jó morális élet fenntartása volt és, hogy biztosítsák utazó híveiket, hogy bármilyen szörnyűségben és veszélyben vannak, Isten velük van.

III. Új eredmények:

A disszertációhoz végzett kutatások eredményei az alábbi tézisekben foglalhatóak össze:

1. Az Angol Kelet-indiai Társaság vallásosságának vizsgálata hozzájárul a társaság kevésbé ismert történelmének kutatásához.
2. A 17. századi angol kereskedelmi társaságoknak írt prédikációkon keresztül bemutatásra kerül, hogy milyen fajta lelki- és spirituális támogatást akartak adni a tengerészeknek és kereskedőknek a szerzők, valamint a megbízóik.
3. A kora újkori emberek vallásossága, vallási színtere és hogy az hogyan is alakulhatott egy számukra idegen milieuban.

4. Az angol protestantizmus fenntartását – az európai gyökerek után – hogyan valósították, valósíthatták, vagy akarták megvalósítani Indiában és a köztes területeken, a hajókon.
5. A kereskedelem, a prédikációk és a társaság összekapcsolásával és elemzésével bemutatja az újkori vallásosság egyes aspektusait, és hogy hogyan próbálták figyelmeztetni a társaságot arról, hogy az anyagiasság ne térítse el őket a vallástól.
6. A felhasznált 17-18. századi prédikációk, imák, útmutatók, elmélkedések, útleírások és egyéb források részleteinek lefordítása magyarra és analógiába helyezve.
7. A prédikációk sokat merítettek a bibliai hajós történetekből, a tengeri életből, és megpróbálták „személyre szabni” őket. A különböző angol kereskedelmi társaságoknak írt prédikációk és szövegek által láthatóvá váltak forrásaik és a leginkább használt toposzok, gazdasági eszmék és bibliai történetek.
8. A társaságoknak írt vallásos szövegek és útleírások bepillantást engednek a korabeli vallásosság kicsi, de annál különlegesebb metszetébe és abba, hogy hogyan is gondolkodhattak a számukra sokszor új és egzotikus világ lakóiról és vallásosságukról.

9. Az Angol Kelet-indiai Társaság (vallási) mentalitásának dualitása kimutatható a londoni-ázsiai vonalon, a szárazföld és a tengerek között és embereik létének kettősségében.

IV. A témában végzett publikációs tevékenység:

Magyar nyelvű tanulmányok:

1. Harding Noémi: Az Angol Kelet-indiai Társaság kettős vallási mentalitása a 17. században. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 30. évfolyam 1-2. szám, METEM, Budapest, 2020. pp. 5-16.
2. Harding Noémi: Az Angol Kelet-indiai Társaság imái. Várható megjelenés helye és ideje: Egyháztörténeti Szemle, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2023
3. Harding Noémi: 17. századi angol protestáns gondolatok és az Angol Kelet-indiai Társaság. Várható megjelenés helye: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskola tanácskozás (2022.05.18) konferenciakötete
4. Harding Noémi: Az Angol Kelet-indiai Társaság keresztmetszetében: Gazdaság és vallás „harca”? Várható megjelenés helye és ideje: POLYMATHEIA, Művelődés- és

neveléstörténeti folyóirat, A Kodolányi János Egyetem Folyóirata, 2023 szeptember

Magyar nyelvű recenzió:

5. Harding Noémi: Vallás, mint hatalmi eszköz. Várható megjelenés: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2023/3-4, METEM, Budapest, 2023 november-december

Angol nyelvű tanulmányok:

7. Harding Noémi: 17th Century Protestant Thoughts and the English East India Company's Sermons. (17. századi protestáns gondolatok és az Angol Kelet-indiai Társaság prédikációi.) Várható megjelenés helye és ideje: Freeside Europe Online Academic Journal, A Kodolányi János Egyetem Folyóirata, 2023 november
8. Harding Noémi: Sermons and Navigation: 17th Century English East India Company and the Sea. (Navigáció és prédikáció: Az Angol Kelet-indiai Társaság és a tenger.) Várható megjelenés: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2023/1-2 METEM, Budapest, 2023 augusztus

Angol nyelvű recenzió:

9. Harding Noémi: Religion, as a Power Device. (Vallás, mint hatalmi eszköz) Várható megjelenés helye és ideje: Freeside Europe Online Academic Journal, A Kodolányi János Egyetem Folyóirata, 2023 november

Konferencián tartott előadás:

2022.05.18.: „A kereskedő a maga kisebbségében...”: Az Angol Kelet-indiai Társaság és a vallás. Történettudományi Doktori Iskola tanácskozása, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest.